

۹

پندار

ادیان و فرق

sarabehaghighat.ir

دوهفته‌نامه اینترنتی ادیان و فرق / آذر ۱۴۰۴ / شماره نه

پرونده ویژه

اهل حق میان سنت، اسطوره و سیاست؛ بازخوانی یک میراث چندپاره

✍ یارسان میان سنت و مصادره؛ ضرورت بازشناسی یک هویت فراموش نشده

● یادداشت سردبیر

در همین حال، بهره‌برداری جریان‌های خارج‌نشین از عنوان اهل حق برای پیشبرد اهداف سیاسی، پیچیدگی مضاعفی به وضعیت افزوده است. پشت این کنش‌ها تلاشی آشکار برای مصادره یک میراث مذهبی به سود پروژه‌هایی ایستاده که هیچ ارتباطی با واقعیت زیسته پیروان این آیین در ایران ندارند. هدف این پرونده، روایت‌سازی نیست؛ گشودن میدان فهم است. اگر قرار است تصویر اهل حق شفاف شود، باید هم به ظرفیت اجتماعی آن توجه کرد و هم به انحرافات که تلاش دارند خود را به جای حقیقت بنشانند.

شماره پیش‌رو تلاشی است برای کنار زدن لایه‌هایی از روایت‌های مبهم، انگیزه‌های سیاسی و اسطوره‌سازی‌هایی که سال‌ها فهم واقع‌بینانه از اهل حق و یارسان را مخدوش کرده‌اند. این پرونده نه قرار است مدیحه‌سرایی کند و نه مجذوب گرایش‌های نوظهوری شود که از متن سنت جدا شده‌اند و بیشتر به پروژه‌های هویتی و سیاسی شباهت دارند تا روایت اصیل یک آیین. مسئله ما روشن است: بازشناسی یک میراث دینی و فرهنگی که هم ظرفیت اجتماعی قابل توجه دارد و هم گرفتار چندپارگی و مصادره به مطلوب شده است.

در یک سوی ماجرا، خاندان‌های سنتی قرار دارند که هنوز بر چارچوب‌های آیینی و پیوندهای تاریخی با تشیع تأکید می‌کنند. در سوی دیگر، جریان‌هایی نوپدید ایستاده‌اند که با اتکا به شبکه‌های اجتماعی یا حمایت بیرونی، می‌کوشند یارسان را به نشانی سیاسی یا هویتی تازه تبدیل کنند؛ نشانی که اغلب با متن تاریخی و اعتقادی این آیین نسبتی ندارد. این تقابل، نه سطحی است و نه گذرا؛ بلکه نقطه مرکزی شکاف هویتی امروز یارسان به شمار می‌رود.

بهره‌برداری سیاسی سازمان دموکراتیک یارسان از نام اهل حق

بر این اساس، رویکرد این گروه اساساً سیاسی و معطوف به تغییر نظام حکمرانی در ایران است و هیچ پیوندی با سنت‌های آیینی و عرفانی جامعه اهل حق ندارد.

در مقابل، بزرگان خاندان‌های سنتی اهل حق در ایران بارها اعلام کرده‌اند که سازمان‌ها و چهره‌های خارج‌نشین مدعی نمایندگی این آیین، هیچ مشروعیت دینی یا اجتماعی در میان پیروان واقعی اهل حق ندارند. آنان تأکید کرده‌اند که صدای اهل حق از درون ایران شنیده می‌شود، نه از محافل سیاسی مهاجرنشین در غرب.

واقعیت میدانی نیز مؤید همین دیدگاه است. گزارش‌های رسانه‌ای و محلی از مناطق اهل حق‌نشین در ایران نشان می‌دهد پیروان این آیین در چارچوب قانون، به صورت آزادانه به فعالیت‌های آیینی، فرهنگی و اجتماعی خود ادامه می‌دهند و در فضایی مسالمت‌آمیز زندگی می‌کنند. در چنین شرایطی، تجمع‌های سیاسی خارج‌نشینان نه تنها بازتاب‌دهنده صدای جامعه اهل حق نیست، بلکه بیش از هر چیز، به ابزاری برای نمایش سیاسی گروه‌های وابسته و مورد حمایت قدرت‌های غربی تبدیل شده است.

در حالی که پیروان واقعی اهل حق در ایران فعالیت‌های آیینی خود را آزادانه و مسالمت‌آمیز انجام می‌دهند، گروهی کوچک از اعضای سازمان دموکراتیک یارسان در سوئد با برگزاری تجمعی سیاسی مقابل سفارت ایران، تلاش کردند نام این آیین را دستاویزی برای اهداف ضدایرانی و تبلیغاتی خود قرار دهند.

تعدادی محدود از اعضای سازمان دموکراتیک یارسان، که از انشعابات معاند و خارج‌نشین فرقه اهل حق محسوب می‌شوند، مقابل سفارت جمهوری اسلامی ایران در استکهلم تجمع اعتراضی برگزار کردند. برگزارکنندگان این تجمع با طرح شعارهایی در حمایت از زندانیان سیاسی و مخالفت با مجازات اعدام، تلاش داشتند اقدام خود را در قالب دفاع از حقوق بشر جلوه دهند.

با این حال، تحلیل محتوای بیانیه‌ها و شعارهای مطرح‌شده نشان می‌دهد هدف اصلی این اقدام، بهره‌برداری تبلیغاتی و سیاسی از نام اهل حق برای پیشبرد پروژه‌های رسانه‌ای ضدایرانی بوده است. سازمان دموکراتیک یارسان طبق اساسنامه رسمی خود، یک تشکل سیاسی است که بر «جدایی دین از دولت»، «نظام سکولار» و «پلورالیسم سیاسی» تأکید دارد.

فعالیت‌های اجتماعی و رسانه‌ای اهل حق در منطقه؛ بازنمایی طبیعی میراث یارسان

در چارچوب جامعه‌شناسی رسانه، گروه‌های فرهنگی معمولاً در رسانه‌هایی بازتاب می‌یابند که با جغرافیا، جمعیت و زیست‌فرهنگ آنان هم‌پوشانی دارد؛ بنابراین تمرکز یارسان در رسانه‌های محلی کرمانشاه کاملاً طبیعی و منطقی است. همچنین فعالیت‌های اجتماعی خودجوش در این مناطق، مانند نشست‌های فرهنگی، بزرگداشت‌ها و برنامه‌های هنری، بر تقویت سرمایه اجتماعی و انسجام درونی جامعه اهل حق تأکید دارد.

به‌طور کلی، این روند نشان می‌دهد که فعالیت‌های اجتماعی و رسانه‌ای اهل حق در منطقه، نه تنها نشانی از محدودیت نیست، بلکه بیانگر حضور طبیعی، مستمر و سازنده میراث یارسان در بستر فرهنگی غرب ایران است.

فعالیت‌های اجتماعی و رسانه‌ای اهل حق در منطقه غرب کشور، به‌ویژه استان کرمانشاه، در سال‌های اخیر تصویری روشن‌تر و واقع‌بینانه‌تر از این جامعه ارائه کرده است. برخلاف برخی ادعاها درباره عدم امکان حضور رسانه‌ای یا فشار بر این گروه، بررسی میدانی و رسانه‌شناختی نشان می‌دهد که بازتاب آیین یارسان در رسانه‌های محلی نه تنها محدودیت نیست، بلکه الگوی طبیعی حضور فرهنگی برای گروهی با خاستگاه جغرافیایی مشخص است.

رسانه‌های بومی منطقه مانند «صدای آزادی»، بستری فعال برای انتشار مطالب مرتبط با میراث آیینی و ارزش‌های اخلاقی اهل حق فراهم کرده‌اند. تحلیل شخصیت‌هایی چون بهلول دانا، معرفی سنت‌های آیینی، گزارش از گردهمایی‌های فرهنگی و بازخوانی کلام‌ها، نمونه‌هایی از تعامل سازنده میان جامعه یارسان و رسانه‌های محلی است. این فعالیت‌ها نشان می‌دهد که اهل حق در فضای اجتماعی خود حضوری پویا دارد و از ابزارهای فرهنگی منطقه‌ای برای حفظ هویت و انتقال میراث معنوی بهره می‌گیرد.

ماهیت اهل حق؛ نگاهی تحلیلی بر پایه منابع پژوهشی

گروهی دیگر، اهل حق را آیینی التقاطی می‌دانند؛ آیینی که از سنت‌های باستانی، باورهای ایرانی، عناصر اسلامی و حتی مفاهیم اسطوره‌ای تأثیر پذیرفته و در طول زمان ساختاری چندلایه یافته است. در نهایت، برخی پژوهشگران اهل حق را دینی مستقل با آموزه‌هایی ویژه، نظام اعتقادی متمایز و متونی مانند «کلام سرانجام» ارزیابی می‌کنند؛ دیدگاهی که بر استقلال اعتقادی و ساختاری این آیین تأکید بیشتری دارد.

ناگفته پیداست که این فرقه، به سبب اشتراکات گسترده اعتقادی - از جمله پذیرش اصول مذهب تشیع - در اغلب طبقه‌بندی‌های پژوهشگران درون آیینی و برون آیینی، ذیل شاخه‌های دین اسلام و مذهب شیعه قرار می‌گیرد. با این حال، اصول اعتقادی شیعه در میان اهل حق بر پایه دو اصل «تجلی و مظهریت» و «دونادون» بازتفسیر می‌شود؛ امری که سبب شکل‌گیری تفاوت‌هایی در نحوه برداشت و بیان برخی آموزه‌های اعتقادی میان اهل حق و تشیع شده است.

در پژوهش‌های دینی درباره ماهیت اهل حق دیدگاه‌های متعددی مطرح شده است. برخی از پیروان اهل حق، آن را آیینی ملکوتی و ازلی معرفی می‌کند؛ پیروان این نگاه معتقدند ریشه این آیین به عالم «الست» بازمی‌گردد و آن را آیینی با سابقه ماورایی و قدسی می‌دانند. اما تحلیل پژوهشی، این ادعا را فاقد پشتوانه تاریخی مستدل ارزیابی می‌کند.

دیدگاه دوم، اهل حق را در زمره فرقه‌های غالی قرار می‌دهد. براساس منابع کلام اسلامی، برخی بزرگان این فرقه در طول تاریخ آموزه‌هایی مطرح کرده‌اند که نوعی غلو درباره امام علی (ع) و برخی شخصیت‌های مقدس تلقی شده و از این رو از سوی علمای شیعه مورد نقد قرار گرفته است.

در نظریه سوم، اهل حق به عنوان یک جریان صوفیانه معرفی می‌شود؛ استفاده از ساز تنبور، ذکرهای حلقه‌ای و برخی شباهت‌های رفتاری با طریقت‌های صوفیه باعث شده شماری از محققان آن را نزدیک به نحله‌های عرفانی بدانند. با این حال، تفاوت‌های ماهوی میان این طریقت‌ها و آیین اهل حق قابل توجه است.

اشتراک اصول اعتقادی شیعه با اهل حق و تفاوت آن

بر اساس این باورها، خداوند در برخی انسان‌های پاک جلوه می‌کند و روح انسان پس از مرگ، بر اساس اعمال نیک یا بد، در قالب‌های متفاوت دوباره تجلی می‌یابد و مسیر کمال خود را طی می‌کند. گرچه اهل حق از لحاظ اصول دین با شیعه همپوشانی دارد، اما در درک و تبیین خدا، امامت و معاد تفاوت‌هایی بنیادین میان آنها ایجاد شده است. در نتیجه، اهل حق با حفظ پایه‌های مشترک اعتقادی با شیعه، با نگاه ویژه خود، چارچوبی از اصول دین ارائه می‌دهد که هم ماهیت مذهبی آنان را مشخص می‌کند و هم ریشه‌های مشترک با تشیع را نشان می‌دهد.

یکی از دلایلی که پژوهشگران معتقد هستند اهل حق یکی از فرقه‌های شیعه محسوب می‌شود، قبول پنج اصل اعتقادی تشیع در اهل حق است. این اصول، شامل توحید، عدل، نبوت، امامت و معاد هستند و در بسیاری از جنبه‌ها با اصول اعتقادی مذهب شیعه اشتراک دارند. منابع کهن تا معاصر اهل حق تأکید می‌کنند که این اصول را محترم می‌شمارند، اما در جزئیات با شیعه اختلافات اندکی دارند.

با این حال، اهل حق برخی از اصول مشترک را با تکیه بر مفاهیمی همچون تجلی و مظهریت (حلول) و دونا دون (تناسخ) تفسیر می‌کنند.

اهل حق معاصر آیینی چند لایه در گذر زمان

حجت الاسلام مهدی بیاتی، کارشناس تصوف و اهل حق

با گذر زمان، این ساختار سنتی دچار تعدد رهبری، اختلاف در کلام خوانی و تفسیرهای متضاد از اعتقادات بنیادین شده است. حتی در اصولی همچون تجلی و مظهریت (حلول)، دونادون (تناسخ)، تقویم و ... اختلافات جدی میان خاندان‌ها و جریان‌های جدید دیده می‌شود.

ظهور جریان‌های معاصر اهل حق مانند مکتب (پیروان نور علی الهی)، گروه‌های یارسانی فعال در فضای مجازی و خارج از کشور، پروژه بازسازی هویت یارسان را با انگیزه‌های هویتی، سیاسی یا اجتماعی آغاز کرده و تلاش دارند تفسیری جدیدی از این آیین را ارائه دهند؛ پروژه‌ای که بیشتر از آن‌که در امتداد سنت باشد، یک بازتعریف مدرن و گاه سیاسی از اهل حق است. این بازتعریف‌ها اغلب بر محور مفاهیمی چون «دین مستقل»، «هویت قومی»، «ستایش آزادی فردی» یا «مقابله با ادغام در تشیع» صورت می‌گیرد و همین امر سبب تنش با خاندان‌های سنتی شده است.

افزون بر آن، برخی از این جریان‌ها با تکیه بر شبکه‌های اجتماعی و ادبیات جدید، نوعی هویت‌سازی مدرن و برساخته را رواج می‌دهند که با باورهای سنتی پیروان در تضاد است و بیشتر رنگ و بوی سیاسی دارد تا مذهبی.

آیین اهل حق (یارسان) از جریان‌های مذهبی است که ریشه‌های آن در بستر باطنی‌گرایی مناطق کردنشین شکل گرفته، اما طی قرون متمادی، لایه‌هایی از اسطوره‌پردازی و بازتفسیرهای اعتقادی بر آن افزوده شده است. خاستگاه اصلی این آیین غرب کشور ایران است، اما پیروان آن در برخی از مناطق کردنشین کشورهای منطقه همچون عراق، ترکیه، سوریه زندگی می‌کنند.

فقدان اسناد تاریخی معتبر، اتکا به روایت‌های شفاهی (سِرْمَگو) باعث شده تاریخ پیدایش، موسس، شخصیت‌های محوری و اصول اعتقادی آن با اختلافات شدید مواجه شود. روایت‌هایی همچون تولد خارق‌العاده سلطان اسحاق از دهان مادر، غرق شدن اسطوره‌ای شاه خوشین لرستانی یا نقش بهلول ماهی، بیشتر رنگ و بوی اسطوره دارند تا داده‌های مستند تاریخی. همین امر راه را برای بازخوانی‌های متعدد، گاه متناقض و حتی سوءاستفاده‌آمیز از اهل حق باز کرده است.

اهل حق از ساختاری ساده مبتنی بر خاندان‌ها، جمخانه‌ها و نظام شفاهی کلام‌ها، به مجموعه‌ای چندپاره از جریان‌های سنتی و نوظهور بدل شده است. خاندان‌های یازده‌گانه سنتی، با وجود اشتراکات زیاد، روایت مستقل خود را درباره اهل حق دارند.

این روند می‌تواند نشان‌دهنده تلاشی هدفمند برای مداخله در اجتماع ایران از طریق اقلیت‌های مذهبی و قومی باشد؛ به‌ویژه آنکه ساختار سنتی و پراکنده اهل حق، مقاومت کافی در برابر نفوذ این جریان‌ها را ندارد.

با توجه به تمام این عوامل، مطالعه اهل حق امروز بیش از هر زمان دیگر نیازمند رویکردی علمی و جریان‌شناسانه است. شناخت این فرقه تنها با بررسی روایت‌های سنتی میسر نیست؛ بلکه باید تحولات معاصر، بازخوانی‌های سیاسی، رقابت‌های درونی و فرآیندهای هویت‌سازی جدید را نیز در نظر گرفت. اهل حق نه یک پدیده ثابت، بلکه به جریانی چندلایه و گاه متناقض تبدیل شده که فهم آن نیازمند تحلیل دقیق تاریخی، اعتقادی و جامعه‌شناختی است.

نام نشریه: هفته نامه سراب حقیقت **موضوع:** بررسی و نقد ادیان، فرق و جریان‌ات انحرافی/
صاحب امتیاز: گروه فرهنگی تبلیغی سراب حقیقت/
مدیر مسئول: محمد جواد نصیری/
سردبیر: امین رضایی نژاد/
گرافیک: تیم رسانه‌ای سراب حقیقت/
هیئت تحریریه: اعضای هیئت تحریریه اندیشکده پندار؛ علیرضا روزبهانی، مهدی بیاتی، عبدالرحیم بیرانوند، حسین عرب، امین رضایی نژاد، محمد جواد نصیری، مهدی نعمتی، مهدی سراقی /
راه ارتباطی در پیام رسان ایتا: raherahaei@

آدرس سایت، تلویزیون اینترنتی و شبکه‌های اجتماعی:

sarabehaghighat.ir
aparat.com/sarabehaghighat
@sarabehaghighat

در سوی دیگر، خاندان‌ها و بزرگان سنتی اهل حق، همچنان بر ارتباط ذاتی این آیین با تشیع، تقدس خاندان‌های یازده‌گانه و نقش سلطان اسحاق به‌عنوان مجدد اهل حق تأکید دارند. این گروه ضمن نقد شدید جریان‌های نوظهور، آن‌ها را نوعی انحراف از «آیین سنتی یارسان» قلمداد می‌کنند. از نگاه سنت‌گرایان، گرایش‌های جدید اهل حق در خارج از ایران و شبکه‌های اجتماعی با ماهیت ضد دینی، سکولار، یا قوم‌گرایانه، تهدیدی برای ساختار تاریخی و بنیان‌های عقیدتی این فرقه به‌شمار می‌روند.

افزون بر این، اهل حق دارای چالش‌های هویتی و اعتقادی پیچیده است: این فرقه از یک سو خود را «آیینی شیعی» معرفی می‌کند، اما از سوی دیگر برخی از جریان‌های آن در سال‌های اخیر تلاش دارند آن را «یک دین مستقل» یا حتی «آیین باستانی اقوام زاگرس» معرفی کنند. این دوگانگی سبب شده که اهل حق در حوزه‌های فرهنگی، اجتماعی و حتی حقوقی در وضعیت مبهمی قرار گیرد؛ نه به‌طور کامل به‌عنوان یک فرقه شیعی پذیرفته می‌شود و نه می‌تواند ادعای یک دین مستقل را با پشتوانه تاریخی و فقهی مستحکم توجیه کند.

در این میان، مسئله امنیت اجتماعی و هویتی نیز مطرح می‌شود. رشد ناگهانی برخی از جریان‌های جدید یارسانی در شبکه‌های اجتماعی، گروه‌های خارج‌نشین و انجمن‌هایی مانند «سازمان دموکراتیک یارسان»، «سازمان یاری‌کورد» یا «جنبش میهنی یارسان ایران» با حمایت رسانه‌های خارجی یا گروه‌های سیاسی صورت می‌گیرد.